

Introduktion Teoretiske perspektiver på familien og forholdet mellem generationer inden for rusmiddelforskning

*Kirsten Søndergaard Frederiksen, Karina Berthu Ellegaard Skov
& Julie Elizabeth Brummer*

Mennesker kan både bruge rusmidler i sociale sammenhænge og alene, men uanset hvordan, hvornår og med hvem et rusmiddelbrug finder sted, virker det ind på adfærd og socialitet, og dermed også på vores nære relationer. Vi indgår alle i større eller mindre grad i sammenhænge, hvor vi påvirker og påvirkes af andre eller noget. På samme tid har forskellige sammenhænge en betydning for selve rusmiddelbruget, såsom den historiske og kulturelle sammenhæng, generationstilhøret, man er en del af, og det nære sociale netværk, som har en betydning for, hvorvidt vi bruger rusmidler, hvilke, hvornår og hvordan, samt vores syn på og holdninger til rusmidler. Eksempelvis kan det have betydning, om man bor i et nordisk land med en 'tør alkoholkultur' (ofte fuldskabsorienteret) eller i middelhavsregionen med en 'våd alkoholkultur' (mere nydelsesorienteret). Det samme gælder, om man omgiver sig med venner og bekendte, hvor rusmidler enten spiller en minimal rolle eller fylder meget i de sociale situationer.

En særlig kontekst, der ifølge rusmiddelforskningen har stor betydning, er familien og generationelle forhold. Familien som socialt system spiller en vigtig rolle, eksempelvis for hvornår unge begynder at drikke, ryge eller tage stoffer. Samtidig påvirker det en familie og resten af medlemmerne, når et familiemedlem har et problematisk forbrug af rusmidler, ligesom familien selv kan være med til at påvirke familiemedlemmets rusmiddelbrug og eventuelle veje ud af rusmiddelproblemerne.

De fleste indgår i et familiefællesskab, der ofte er præget af stærke, gensidige forpligtelser og følelser. Disse bånd kan være slægtsmæssige, juridiske, moralske eller følelsesmæssige (Sahlins, 2013). Den enkeltes handlinger og livsvalg er tæt forbundet med familien, og rusmidler kan komplicere disse relationer. Når rusmiddelproblemer bliver en del af familielivet, kan det sætte relationerne under pres og udfordre det fæl-

les fundament. Selvom rusmiddelbrug, særligt alkohol, i en familiær sammenhæng for de fleste vil være forbundet med hyggelige og festlige sammenhænge, er det også velkendt, at der i nogle familier er en negativ slagside af netop rusmiddelbrug. Det vil vi undersøge nærmere i denne antologi, hvor vi gennem forskellige videnskabelige bidrag sætter fokus på, hvordan rusmiddelbrug er med til at forme opvækstvilkår, livsveje, rusmiddelbrug og forholdet i familier, nære relationer og generationer imellem.

Familier og generationer som nøglebegreber

I Hus Forbi-kalenderen for 2024 er temaet “familien”, og indledningen rammer præcist de udfordringer, der kan opstå i familier, som skal håndtere problemstillinger såsom hjemløshed og rusmiddelproblemer. Nedenstående citat sætter fokus på de begrænsninger, der er knyttet til traditionelle familieforståelser, og understreger, at familier ikke altid er samlede enheder. Samtidig viser det, at familiefællesskabet spiller en central rolle – selv når relationerne er udfordrede:

I årets Hus Forbi-kalender har vi fotograferet 12 forskellige familier. Det er klassiske familieportrætter – men af sammensatte, selvvalgte og splittede familier. For hvad er en rigtig familie egentlig, når det kommer til stykket? Familie er et emne, der kan gøre ondt. Både for Hus Forbis sælgere og rigtig mange andre danskere. Undersøgelser anslår, at mellem hver tredje og hver sjette dansker har mistet kontakt til et nært familiemedlem [...] Det kan være en tung byrde. I hvert fald hvis man forsøger at leve op til samfundets snævre fortolkning af, hvad en familie er. (Zankel, 2024)

Denne antologi tager udgangspunkt i familier og generationer for at udforske rusmidlers rolle i det levede liv, og den bevæger sig dermed væk fra den forskning, som ser isoleret på det enkelte individ. Det viser kompleksiteten, når vi inddrager familie, pårørende og generationer, som kan være meget centrale for den enkelte, fx ved at forældres holdning og praksis over for deres børn har en betydning for de unges alkoholforbrug, eller ved at familien har en betydning, når en person vil stoppe et problematisk forbrug af rusmidler. Fokus på enten det enkelte individ eller venskaber overser i følge kritikere familiens betydning for eksempelvis unges udvikling (Wyn et al., 2012). Unge beskriver i en undersøgelse af Wyn et al. (2012), hvordan familien trods ændrede samfundsstrukturer stadig spiller en vigtig rolle som en primær ramme og er det sted, hvor

de unge føler sig komfortable, har en følelse af tilhørsforhold og kan have personlige samtaler ud over med deres nære venner.

Familie- og generationsbegreberne overlapper, men har også forskellige fokusområder. De tre mest almindelige måder at anvende generationsbegrebet på er 1) de biologiske og slægtskabsmæssige relationer, som ofte ses opstillet i et stamtræ med den ældste først, fx mand/kvinde, søn/datter, barnebarn, oldebarn. Denne måde at anvende begrebet på kan bruges til at identificere medlemmer i en biologisk familie og familiestrukturer, men er ikke helt udtømmende og overser familiemæssige relationer, som ikke er den biologiske slægt, fx plejefamilie. Generation kan også referere til 2) en homogen aldersgruppe, fx generation X og generation Y, unge i alderen 15-25 år eller forældregenerationen, som deler nogle karakteristika, der skaber tilhør. Den sidste væsentlige definition i denne sammenhæng er generation defineret som 3) en udviklingsfase, fx fosterstadie, barndom, ungdom og alderdom (Popescu, 2019).

Traditionelt afgrænses familiebegrebet ofte til, at det er en struktur, som udgøres af krydsforhold mellem biologisk slægtskab, enten ægteskabelig eller partnerskabsstatus samt boforhold (Pasley & Petren, 2015). Det er dog en definition med betydelige begrænsninger, og der kan være mange andre konstellationer såsom kvinder, der bliver mødre uden en partner, eller sammenbragte familier, hvor fx mandens børn bor hos deres mor, eller adoptivforældre, som er skilt, og hvor barnet er flyttet hjemmefra. Alle tre eksempler bevæger sig uden for den traditionelle afgrænsning, hvor der skal være et kryds mellem biologi, forældreskab og boforhold. Således spænder familien her over en række forskellige konstellationer, som tager afsæt i de familieformer og familiære relationer, som optræder i empirien. Dette kan udfordre traditionelle definitioner og åbne for en bredere forståelse af, hvad en familie kan være (Pasley & Petren, 2015).

Rusmidler, fællesskaber og familien

Rusmiddelbrug kan forstås som en kollektiv praksis, hvor man indtager rusmidler med venner, hvilket skaber en form for fælles social oplevelse – en “shared social feeling” (Niland et al., 2013). Eksisterende rusmiddelforskning har undersøgt, hvordan rusmidler fungerer som sociale markører i forhold til social inklusion og eksklusion, både i venskabsgrupper og bredere fællesskaber (Herold & Hunt, 2020). Dette kan spænde fra ungdomskulturer, hvor rusmidler ofte er centrale, til voksnes sociale arrangementer med vin til middagen. Disse praksisser findes på tværs af sociale skel, fra unge i middelklasse miljøer, der mødes på

festivaler, til ældre udsatte, der samles i mindre fællesskaber som drikkeskure (Bach, 2023; Fjær & Tutenges, 2017). Samtidig er individet ikke alene en del af sådanne sociale systemer, men også af familien, som har en betydningsfuld rolle i rusmiddelbrug – et aspekt, der ofte overses i rusmiddelforskningen, når der fokuseres på rusmiddelbrug som kollektiv praksis.

Forskning viser, at familiens dynamikker og forældres praksis har stor betydning for unges forhold til rusmidler. For eksempel påvirker forældrenes egne mønstre børnenes risiko for lignende adfærd. Tidlig debut, hyppig brug eller indtagelse af større mængder alkohol blandt forældre øger sandsynligheden for, at børn følger samme mønstre (Bohm & Esser, 2023; Yap et al., 2017).

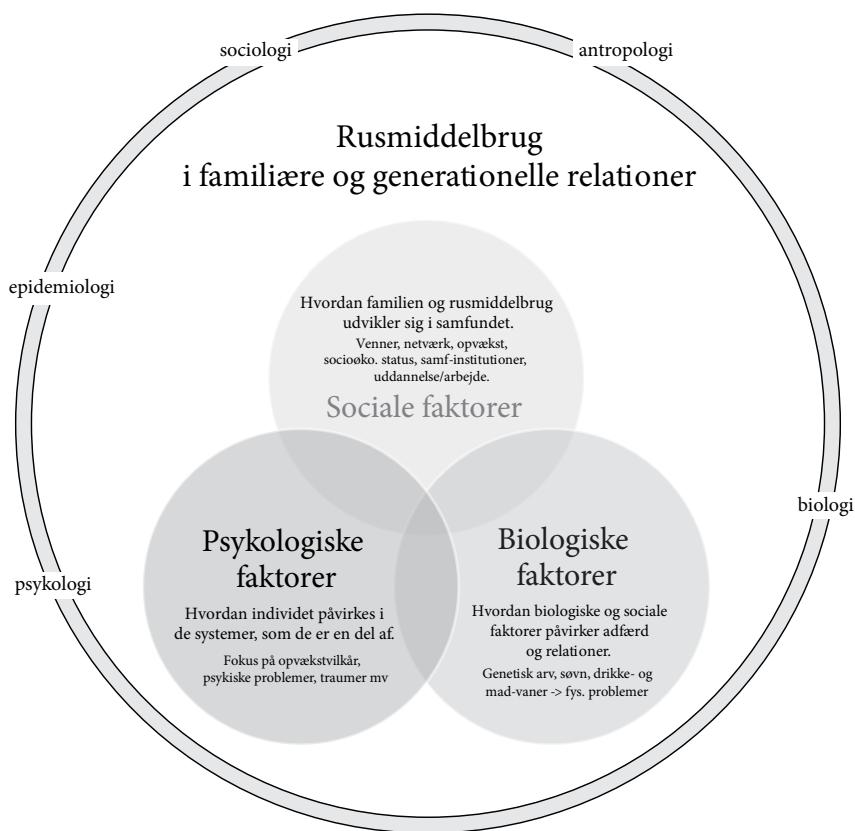
Forældres holdninger og tilgang til rusmidler spiller ligeledes en vigtig rolle. Mange forældre ser det som deres ansvar at introducere børn til moderat alkoholbrug derhjemme. Forskning peger dog på, at denne praksis – hvor forældre serverer alkohol for deres børn – kan øge risikoen for senere bingedrinking sammenlignet med familier, hvor alkohol ikke introduceres på denne måde (Mattick et al., 2018). Kvaliteten af forholdet mellem forældre og børn fungerer som en vigtig beskyttelsesfaktor. Elementer som forældres monitorering, støtte og involvering kan reducere risikoen for udvikling af alkoholproblemer (Yap et al., 2017).

Dette viser, at familien og generationerne spiller en central rolle i at forme både individets rusmiddelp praksis og de sociale mønstre, der knytter sig til brugen. Med afsæt heri vil vi i denne antologi undersøge relationen mellem familie, generationer og rusmidler nærmere, fx hvordan rusmiddelbrug påvirker familierelationer og sammenhænge, samt hvordan rusmiddelbrug i familien kan påvirke opvækstforhold og sociale mønstre, som kan være veje ind i eller ud af rusmiddelbrug.

Formål og struktur

Formålet med denne introduktion er at præsentere centrale begreber inden for familie- og generationsforskning i et rusmiddelperspektiv, som danner rammen for antologiens bidrag. I følgende model illustreres de mange forskellige vinkler, som kan anlægges i forskningssammenhænge, når der tales om familier og generationer inden for rusmiddelforskning. Den overordnede forståelsesramme er her inddelt i tre teoretiske perspektiver: det biosociale, det psykologiske og det sociale perspektiv. De er centrale, når rusmiddelbrug skal anskues fra et samfundsvidenskabeligt familie- og generationsperspektiv.

Figur 1: Forskellige aspekter og teoretiske perspektiver på rusmidler i familiære og generationelle relationer

Modellen skal ikke ses som udtømmende, og de forskellige faktorer, der er i spil, vil også virke ind på hinanden, fx vil genetik også spille ind på de andre områder af den enkeltes liv. Modellen skal tydeliggøre, at måden, hvorpå familien og generationer har en betydning for rusmiddelbrug kan inkludere forskellige veje og interaktioner mellem forskellige faktorer og dermed også forskellige forskningsdiscipliner, som åbner op for forskellige måder at forstå fænomenet på.

I det følgende udfoldes og uddybes de tre perspektiver, og efterfølgende kobles de til antropologiens forskellige kapitler med eksempler på, hvordan de udspiller sig i de enkelte kapitler.

Familien i et biosocialt perspektiv

Denne tilgang understreger vigtigheden af at inddrage biologiske faktorer i rusmiddelforskning, der fokuserer på familien og dens sociale betydning. Biologi forstås her bredt og inkluderer discipliner som genetik, neurologi og immunologi. Ved at kombinere biologiske og sociale perspektiver opnås en dybere forståelse af, hvordan forskellige faktorer interagerer og påvirker familiedynamikker samt individets udvikling (D'Onofrio & Lahey, 2010).

Et tydeligt eksempel på samspillet mellem sociale forhold og genetiske faktorer ses i unges rusmiddelbrug. Sociale relationer og fællesskaber spiller en væsentlig rolle, men forskning viser, at risikoen for at udvikle et problematisk forbrug og senere afhængighed er markant højere, hvis én eller begge biologiske forældre har haft et rusmiddelproblem (Yeung et al., 2022). Tvillingestudier underbygger dette ved at påvise en betydelig genetisk arvelighed for alkohol- og stofafhængighed (Ducci & Goldman, 2012). Derudover udvikler unge med genetisk disposition hurtigere end deres jævnaldrende afhængighed efter regelmæssigt forbrug, uanset tidspunktet for alkoholdebut (Yeung et al., 2022). Det er dog vigtigt at bemærke, at få kausale genetiske varianter er identificeret. Nyere genforskning fokuserer i stedet på komplekse mønstre af genetiske varianter, der kan øge risikoen for både rusmiddelproblemer og psykiske lidelser (Zhang et al., 2021).

Det biosociale perspektiv bliver særligt tydeligt i tilfælde, hvor en mors rusmiddelbrug under graviditeten (social påvirkning) fører til medfødt føtalt alkoholsyndrom (biologisk konsekvens). Dette kan resultere i alvorlige neurologiske, fysiske og psykiske udfordringer for barnet, herunder koncentrationsbesvær og sociale problemer (Bandstra et al., 2010; Kaminen-Ahola, 2020).

Samtidig viser forskning, at sociale belastninger som fx konfliktfyldte familierelationer ofte forbundet med rusmiddelproblemer kan påvirke helbredet gennem biologiske mekanismer såsom stress. Stressbelastning kan medføre inflammatoriske lidelser og øget risiko for kroniske sygdomme (Umberson & Thomeer, 2020). Eksempelvis har nyere norsk forskning påvist, at traumatiske oplevelser i barndommen kan føre til fysiske stressbelastninger med alvorlige helbreds-konsekvenser senere i livet (Kirkengen & Næss, 2023).

Det biosociale perspektiv giver således en nuanceret forståelse af, hvordan biologiske og sociale faktorer interagerer og påvirker adfærd og relationer. Antologiens kapitel 1 og 2 udforsker disse aspekter med fokus på rusmiddelpåvirkede graviditeter og deres konsekvenser for både mor og barn.